

**UNIVERSITY GRANTS COMMISSION
WESTERN REGIONAL OFFICE
GANESH KHIND, PUNE – 411 007**

Summary Of The Minor Research Project

Name Of The Principal Investigator	: Dr. Kailas Sudamrao Wankhade, Professor Of Marathi,
Name Of The College	: Sitabai Arts, Commerce & Science College, Akola (Ms)
Title Of The Project	: 'Jotirao Fule Likhit 'Gulamgiri' Ya Granthatil Mulyadarshan'.
Ugc Approval No. And Date	: No.F.1537/14(Sc/143(Wro) Xii th Plan Dated 16 Mar 2017

SUMMARY

संशोधनाकरिता अभ्यासाच्या दृष्टीने सोयीचे होण्यासाठी, जोतीराव फुले यांच्या एकूण वैचारिक लेखनापैकी गुलामगिरी हा एकच ग्रंथ निवडून त्यातील मूल्याची मांडणी केली आहे. त्यानुसार प्रकरणनिहाय त्यांचा अभ्यास केला आहे. पहिल्या प्रकरणामध्ये जोतीराव फुले यांच्या पूर्व काळातील सामाजिक व सांस्कृतिक पार्श्वभूमिचा संक्षिप्त आढावा घेतला. एकूणच पार्श्वभूमी वाचकांसमोर ठेवण्यासाठी दुसऱ्या प्रकरणामध्ये फुल्यांचे समकालीन साहित्यिक व त्यांच्या साहित्याचा आधावा घेऊन थोडक्यात आशय मांडलेला आहे. तिसऱ्या प्रकरणामध्ये गुलामगिरी या ग्रंथाच्या निर्मितीमागील लेखकाची भूमिका, ग्रंथाचे प्रयोजन ग्रंथाचा परिचय यांची मांडणी केली आहे. चवथ्या प्रकरणामध्ये या संशोधनाचा मुख्य भाग आहे. गुलामगिरी या ग्रंथाती वाङ्मयीन मूल्य, मानवी जीवनमूल्य, सांस्कृतिक मूल्य अशा मूलभूत स्वरूपाची मांडणी केली आहे. पाचव्या प्रकरणामध्ये समारोप आणि त्यानंतर निष्कर्ष दिलेले आहेत.

जोतीराव फुलेपूर्व काळात शुद्रातीशूद्र समाज सर्वांगाने शोषित होता. पिडीत होता. शुद्रातीशूद्रांना सवर्णांनी पिढीजातपणे गुलाम बनविले होते. शुद्रातीशूद्रांना शिक्षण नाकारल्यामुळे आणि समाजातील सर्वात हीन दर्जाचे जीवन जगणे भाग पाडल्यामुळे त्या ना घाणेरड्या जागांमध्ये राहणे, मिळेल ते खाणे, देतील ते काम करणे व अपमानित जीवन जगणे. असेच शुद्रातीशूद्रांचे जीवन होते. शूद्र कितीही कर्तृत्ववान असला तरी त्याला हीन वागणूक मिळे. याचे उदाहरण देताना खुद्द शिवाजी महाराजांच्या राज्याभिषेकाचा उल्लेख करता येईल. गागाभट्टाने येथेच सोन्याच्या मोहरा घेऊनही डाव्या पायाच्या अंगठ्याने टिळा लावला होता. यावरून उपरोक्त भावना स्पष्ट होते. परशुरामाने ब्राह्मण असूनही हाती शस्त्र घेऊन २१ वेळा या पृथ्वीवरील क्षत्रिय संपविल्याचे उल्लेख धर्मग्रंथांमध्ये आहेत. यावरून हे सिद्ध होते की ब्राह्मणांना कोणताही व्यवसाय करण्याची मुभा होती. इतरांना मात्र नाही. अशी ही त्याकाळाची सामाजिक व सांस्कृतिक पार्श्वभूमी होती

महात्मा फुल्यांच्या समकालीन असलेल्या बाळशास्त्री जांभेकरांनी वृत्तपत्र सुरू केले. त्याद्वारे ते लेखन करित होते. जोतीराव फुल्यांचे लेखन इतके परखड होते की, त्या काळात कोणी ते छापण्यास धजावत नव्हते. फुल्यांच्या लेखनाला समकालीन असलेले गो. ब. देवल, हरी नारायण आपटे अशी जी महत्वाची नावे घेता येतील त्यांनी आपापले स्वतंत्र वाङ्मयीन प्रांत निवडलेले होते. गोविंद बल्लाळ देवलांनी नाटकाला प्राधान्य दिले तर ह. ना. आपट्यांनी कादंबरी लेखनाला प्राधान्य दिले. या वाङ्मयीन लेखनातून सामाजिक प्रश्नांना कलात्मक दृष्टीने समाजासमोर मांडण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला. परंतु जोतीराव फुले यांचा उद्देश की वेगळाच होता. देवलांना चांगले नाटककार होता आले, आपट्यांना चांगले कादंबरीकार होता आले. फुल्यांना मात्र चांगले साहित्यिक व्हायचे नसून सत्यदर्शनासाठी साहित्य लिहायचे होते. जोतीराव फुल्यांचे साहित्य हे प्रबोधनाचे साहित्य आहे.

बाबा पद्मनजी, सावित्रीबाई फुले, रा. गो. भांडारकर, गोपाळ गणेश आगरकर, पंडीता रमाबाई, महर्षी धोंडो केशव कर्वे इत्यादींसारखी अनेक नावे घेता येतील जी जोतीराव फुल्यांच्या आगं—मागेच्या काळात झाली आहेत. परंतु या सार्वत्रिका कार्यापेक्षा जोतीराव फुल्यांच्या कार्याचा प्रभाव समाजावर अधिक सखोलपणे पडला आहे असे पदोपदी जाणवते.

‘गुलामगिरी’ हा ग्रंथ तर जोतीराव फुले यांच्या संशोधनाचे शिखर आहे. समाजात रूढ असलेल्या एकेका पौराणिक संकल्पनेची उकल करून सप्रमाण खरे—खोटे करण्यात या ग्रंथामध्ये जोतीराव फुले यांनी कोठेही कसर सोडली नाही. ग्रंथाच्या शिर्षकामध्येच त्यांचा हेतू स्पष्ट केलेला आहे. ब्राह्मणी धर्माच्या आडपछट्यातील गुलामगिरी, सुधारलेल्या इंग्लिश राज्यातही कशी सुरू आहे, याविषयीचे सप्रमाण विश्लेषण या ग्रंथात केले आहे.

लोकांच्या हितासाठी हा ग्रंथ निर्माण केला आहे असा उल्लेख जोतीराव फुल्यांनी या ग्रंथाच्या प्रस्तावनेमध्येच केलेला आहे. समाजाचे ऊघड्या डोळ्याने आणि चिकित्सक बुद्धीने अवलोकन करणाऱ्या जोतीराव फुले यांना समाजातील हे गुलामगिरी अस्वस्त करित होती. भारतातील शूद्रांना विविध कारणांनी गुलाम बनविले जात होते. धार्मिक, आर्थिक, सामाजिक, राजकीय अशा विविध स्वरूपाच्या गुलामीत जगणारा शूद्र समाज या गुलामगिरीतून मुक्त झाला पाहिजे यासाठी जोतीराव फुले यांनी आपले संपूर्ण आयुष्य खर्च केले.

शुद्रातिशूद्रांना शिक्षणापासून दूर ठेवल्यामुळे व त्यांना गुलाम बनविल्यामुळे त्यांचे हाल होत आहेत. भटब्राह्मण शुद्रातिशूद्रांना जनावरांपेक्षाही वाईट वागणूक देतात. धर्माच्या नावाखाली शुद्रातिशूद्रांना गुलाम केले. पिढी दरपिढी ही गुलामी सुरूच आहे. राजकीय सत्ता बदलते पण शुद्रातिशूद्रांची गुलामी मात्र तशीच कायम राहते. धर्म ग्रंथातील कपोलकल्पीत, भाकडकथांच्या आधारे शुद्रातिशूद्रांना भिती दाखविली जाते. त्यांचे शोषण केले जाते. हे थांबले पाहिजे. शुद्रातिशूद्रांना गुलामीतून मुक्त केले पाहिजे. अमेरिकेतील दयाळू लोकांनी जसे तेथील गुलामांना मुक्त केले तसे भारतातील भटब्राह्मणांनीही या शुद्रातिशूद्रांना गुलामगिरीतून मुक्त करावे हा विचार ग्रंथाच्या माध्यमातून सरकारपर्यंत पोहोचवावा हेच या ग्रंथाचे प्रयोजन आहे.

गुलामगिरी हा ग्रंथ प्रश्नोत्तर स्वरूपामध्ये निर्माण केला आहे. जोतीराव आणि धोंडीबा या दोघांमधला हा दीर्घ संवाद आहे. धोंडीबाच्या तोंडी प्रश्न देऊन जोतीरावांनी त्यांची उत्तरे दिली आहेत. ही उत्तरे सर्वच्या सर्व चिंतनाच्या पातळीवरील असून सत्य मांडणारी आहेत. कोणत्याही ठिकाणी अतिशयोक्ती नाही. रोखठोक व संशोधन मूल्यानुसार सप्रमाण मांडणी करून सत्यदर्शन केले आहे.

ग्रंथातील मूल्य अभ्यासल्या जाते तेव्हा मूल्य या शब्दातून ‘मानवी जीवनातील सद्गुण’ असा अर्थ घ्यायचा असतो. मानव हा समाजप्रिय आहे, समुहप्रिय आहे. त्यामुळे त्याच्या जीवनात समुहाचे स्थान महत्त्वाचे आहे. यामुळेच समुहाचे मन, समुहाचे जीवन, समुहाचे व्यवहार—व्यवसाय, समुहाच्या आशा आकांक्षा, जीवन जगण्याची पध्दती, विचारधारा, सण—उत्सव, प्रथा—परंपरा, अंतर्गत व्यवहार इत्यादींचे आदर्शाकरण म्हणजेच मूल्य असा ‘अर्थ’ घ्यायचा असतो. गुलामगिरी या ग्रंथामध्ये जोतीराव फुले यांनी समुहाच्या आदर्श जीवनासाठी आवश्यक असलेली कोणती तत्वे सांगितली याचा शोध घेऊन, त्या मूल्यांची येथे मांडणी केली आहे.

‘गुलामगिरी’ या ग्रंथातील संवाद अंतर्मुख करणारी आहेत. भजने, प्रवचने यातील खुमासदार संवादाची आठवण करून देणारी आहेत. ग्रंथाचा विषय त्या काळातील फारच ज्वलंत विषय होता. इंग्रजांनी शूद्रातिशूद्रांना कायिक दास्यातून मुक्त केले परंतु मानसिक दास्यातूनही ते मुक्त व्हावे याकडे सरकारचे लक्ष वेधणे त्यासाठी हा विषय निवडून त्या कथानकाला संवादाचे रूप देऊन, त्याला वाङ्मयाची उंची, संशोधनाची उंची प्राप्त करून दिली आहे. त्यामळे या ग्रंथाचे वाङ्मयीन मूल्य अधिकच वाढले आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी जोतीराव फुले यांना आपले गुरू मानले होते. कारण फुल्यांनी ज्या विचारांवर आयुष्यभर कार्य केले तेच कार्य डॉ. आंबेडकरांनीही केले आहे. जोतीरावांना जी मूल्ये समाजात

रूजवायची होती तीच मूल्ये अर्थात समता—स्वातंत्र्य—बंधुता—न्याय ही मूल्ये भारताच्या संविधानातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी रूजविली आहेत. ही मूल्ये गुलामगिरी या ग्रंथातून कशी आविष्कृत होतात ते येथे विशद कले आहे.

मानवी संस्कृतीमधील सद्गुणांनी 'मूल्य' ही संज्ञा निर्माण केली आहे. येथे समुहमनाचा, समुहजीवनाचा, सामाजिक व्यवहारांचा, आशाआकांक्षांचा विचार व्यक्तीच्या संदर्भात केला गेला आहे. सामाजिक जीवनात व्यक्ती परिवर्तन कसे असावे, व्यवहारी जीवन कसे असावे याचे आदर्शीकरण 'मूल्य' या संज्ञेमध्ये अपेक्षित आहे. हे मूल्य या ग्रंथातून आविष्कृत झालेले आहे.

प्रस्तुत शोध प्रकल्पामध्ये जोतीराव फले यांच्या गुलामगिरी या ग्रंथातील मूल्यांचा शोध घेतला आहे. ती मूल्ये केवळ कोण्याएका प्रांतातील माणसासाठी नसून संपूर्ण जगातील व्यक्तींच्या जीवनाला लागणारी आहेत. असा अर्थ घेऊन आलेली ती शाश्वत मूल्ये या प्रकल्पात मांडले आहेत. गुलामगिरी या ग्रंथाच्या प्रत्येक पानातून मानवमुक्तीचा विचार केंद्रवर्ती असल्याचे निष्पन्न झाले आहे. म्हणून या ग्रंथांचा त्या दृष्टीने अभ्यास होणे गरजेचे वाटले म्हणून हा प्रपंच.

(PRINCIPAL INVESTIGATOR)

(REGISTRAR / PRINCIPAL)